

Фрасинюк А.*

ЕЛЕКТРОННІ ГРОШІ В БАНКІВСЬКОМУ БІЗНЕСІ: ПРОБЛЕМИ ТЛУМАЧЕННЯ Й РЕГУЛЮВАННЯ

The article is devoted to e-money, one of the most considerable innovation in the banking business since XIX century. It pays attention to some problems of interpretation of the essence of e-money and regulation in this field.

Постановка проблеми. Революційні зміни в світовій кредитно-фінансовій сфері, що відбулися за кілька останніх десятиріч, зумовили високий ступінь динамізму у поповненні та зміні спектру банківських продуктів та послуг. Розробка і впровадження нововведень охоплюють всі сторони діяльності банку. Бурхливе зростання технологічних та ринкових інновацій у сфері роздрібних платежів призводять до появи нових засобів платежу та платіжних інструментів. Одним з новітніх засобів платежу революційного значення є електронні гроші.

Уперше переказ грошей за допомогою телеграфу здійснив Федеральний Резервний Банк США у 1918 р. Але як засіб платежу електронні гроші набули поширення і в Америці, і в Європі пізніше – з 70-х р.р. минулого сторіччя. Зараз електронні гроші використовуються повсюди у світі.

Зростання частки іноземного капіталу в банківській системі України внаслідок злиття вітчизняних банків з іноземними, і пов'язане з цим застосування новітніх технологій платежів і розрахунків, зумовлюють посилення уваги до аналізу використання електронних грошей (e-money), виявлення впливу електронних грошей на розвиток банківського бізнесу та його регулювання.

Ступінь розробленості проблеми та її невирішені частини. Електронні гроші як економічна категорія посіли важливе місце в наукових дослідженнях як закордонних, так і вітчизняних дослідників. Окремі аспекти проблематики використання електронних грошей висвітлюються в працях В. Міщенка, А. Мороза, М. Савлука та інших українських учених. Феномену електронних грошей присвячено роботи закордонних науковців, зокрема М. Вудфорда, Р. Девідсона, М. Кінга, С. Кляйна, Б. Коена, М. Крюгера, Л. Уайта, Б. Фрідмена. Разом з цим, в Україні публікації, присвячені впливу електронних грошей на формування і реалізацію монетарної політики центральними банками країн, є поодинокими.

Виклад основного матеріалу. Активізація досліджень електронних грошей розпочалася ще у 1993 році центральними банками ЄС. На той момент йшлося лише про одну з форм електронних грошей - електронні гаманці, або передплачені картки. За результатами цих досліджень, опублікованими під егідою Європейського валютного інституту (ЄВІ) в травні 1994 р., було висловлено думку, що розвиток електронних грошей в принципі може підвищити ефективність розрахункових операцій для всіх зацікавлених сторін. Однак, з ряду причин, випуск багатоцільових передплачених карток був рекомендований тільки кредитним інститутам.

Починаючи з 1993 року, поряд із зростанням кількості проектів багатоцільових передплачених карток, набуло розвитку використання програмних продуктів з використан-

* Здобувач кафедри міжнародних валютно-кредитних і фінансових відносин Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ням електронних грошей для платежів через комп'ютерні мережі. З метою поглиблення аналізу 1994 р. і поширення його на нові форми продуктів, у 1997 році і на початку 1998 року в рамках ЕВІ було проведено нове дослідження. Результати роботи робочої групи Підкомітету з платіжних систем і грошово-кредитної політики ЄС було опубліковано в якості додатку до річної доповіді 1997 р.[14].

Основні висновки з дослідження 1997 р. були такими. Випуск електронних грошей може мати значні наслідки для грошово-кредитної політики в майбутньому. Тому, перш за все, має бути забезпеченою стабільність цін та функція грошей як засобу розрахунку. Значний розвиток електронних грошей може також чинити суттєвий вплив на стратегію грошово-кредитної політики та контроль за оперативними цілями. Повинні бути встановлені чіткі правила емісії електронних грошей. Також треба брати до уваги ефективність функціонування платіжних систем і впевненість у платіжних інструментах, захист споживачів і торговців, стабільність фінансових ринків і захист від зловживань.

У контексті вищезгаданих положень Європейським центральним банком у подальшому було сформульовано низку мінімальних вимог у сфері емісії та використання електронних грошей [13, С.1-2].

Вимога 1. Емітенти електронних грошей мають бути об'єктами пруденційного нагляду.

Вимога 2. Права і зобов'язання учасників електронної схеми (клієнтів, продавців, емітентів та операторів) повинні бути чітко визначені і приведені у відповідність до всіх чинних юрисдикцій.

Вимога 3. Схеми з використанням електронних грошей мають підтримувати адекватні технічні, організаційні та процедурні гарантії для запобігання, стримування і виявлення загроз безпеки в схемі, у тому числі, загрози підробки.

Вимога 4. Розробка і впровадження схем з використанням електронних грошей повинні передбачати захист від зловживань (наприклад, як відмивання грошей).

Вимога 5. Схеми з використанням електронних грошей повинні надавати Центральному банку в кожній відповідній країні будь-яку інформацію, необхідну для цілей грошово-кредитної політики.

Вимога 6. Емітенти електронних грошей мають бути юридично зобов'язані викупувати їх на вимогу власника електронних грошей за паритетом, встановленим Центральним банком.

Вимога 7. Для центральних банків (для ЄЦБ на третьому етапі створення ЕВС) повинні існувати можливості щодо встановлення резервних вимог для всіх емітентів електронних грошей.

На додаток до цих мінімальних вимог, ЄЦБ визначив ще два завдання: по-перше, це – сумісність систем електронних грошей, по-друге - з метою захисту учасників від втрат та збереження їх довіри до валюти - забезпечення адекватних гарантій, страхування втрат.

Подальше вивчення досвіду країн ЄС у сфері використання електронних грошей говорить про те, що забезпечення виконання саме цих вимог є передумовою успішного впровадження і розвитку даного інноваційного засобу платежу.

За підходом Європейського центрального банку від 1998 р., електронні гроші – «грошова вартість, яка зберігається в електронному вигляді на технічному пристрої і може широко використовуватися для здійснення платежів підприємством іншим, ніж емітент, без необхідності використання при цьому банківських рахунків, але яка діє як наперед оплачений інструмент на пред'явника» [14].

Подальше активне впровадження електронних грошей і систем розрахунків з їх використанням не зупинили наукових досліджень у цій сфері. Упродовж майже двох десяти-

тиліть поспіль формувалися різні підходи до трактування сутності власне електронних грошей, їх видів та функцій, специфічних рис як нового засобу платежу.

Директива 2000/46/ЄС Європейського парламенту та Ради ЄС про започаткування та здійснення діяльності установами-емітентами електронних грошей та пруденційний нагляд за ними від 18 вересня 2000 року містить розгорнуте визначення електронних грошей. За статтею 1 Директиви, «електронні гроші – грошова вартість, яка є вимогою до емітента і яка: (i) зберігається на електронному пристрої; (ii) емітується під час отримання грошових коштів у вартісному розмірі не меншому, ніж емітована грошова вартість; (iii) приймається як засіб платежу підприємствами, іншими ніж емітент» [11]. Важливим у цьому визначенні є взаємозв'язок електронних та традиційних грошей та існування окремого обігу електронних грошей, відмінного від банківського обігу грошей. Завдяки цій Директиві у ЄС законодавчо закріплено зв'язок між грошима центрального банку та електронними грошима.

Термін «грошова вартість» характеризує наявність купівельної спроможності електронних грошей, яка забезпечує обіг цього грошового активу з-поміж економічних агентів. Основні відмінності між електронними грошима як грошовою вартістю і власне грошима є такими.

На обмеженості виконання електронними грошима функцій засобу обігу і платежу та збереження вартості акцентують увагу вітчизняні дослідники, пов'язуючи це в першому випадку з суттєвими технічними обмеженнями (наявністю карт-ридерів, електронних гаманців тощо), а в другому випадку – тим, що проценти на сучасному етапі розвитку проценти за електронними грошима не нараховуються [6, С.18].

Заслуговує на увагу і внутрішнє протиріччя електронних грошей, виявлене дослідниками за допомогою історичної аналогії: електронні гроші є «з одного боку, вони є засобом платежу, з іншого – зобов'язанням, яке підлягає виконанню у звичайних не електронних грошах. Цей парадокс можна пояснити за допомогою історичної аналогії з іншими видами грошей: у свій час банкноти також розглядалися як зобов'язання, які підлягають оплаті металевими монетами, а безготівкові гроші – як зобов'язання, які погашаються металевими або паперовими грошима» [6, С.18].

Електронні гроші можуть емітуватися спеціалізованими небанківськими кредитними інститутами, що передбачають особливий порядок регулювання їх обігу і застосування. На відміну від них, традиційні гроші емітуються або центральним банком (у формі готівкових грошей), або іншими банківськими інститутами (у формі депозитних грошей).

Електронні гроші, на відміну від готівки, не є обов'язковим до приймання засобом платежу і можуть бути виражені приватними грошовими одиницями. Готівка ж, як відомо, є універсальним, обов'язковим до приймання засобом платежу, який виражений в офіційних грошових одиницях, використовується для обчислення цін товарів і послуг, а також при укладанні контрактів у зовнішньоекономічній діяльності та всередині країни.

Електронні гроші є виключно електронним засобом платежу: вартість зберігається в електронному вигляді, платежі з її використанням здійснюються в електронній формі. Тому замість терміну «грошова вартість» нерідко використовується термін «електронна вартість». Разом з цим, в економічному сенсі цей термін означає купівельну спроможність, якою може розпоряджатися її власник.

Для електронних грошей як засобу платежу передбачена можливість їх приймання інститутами, підприємствами та індивідуумами, відмінними від емітента. Це означає можливість широкого використання електронних грошей їх тримачем. Наприклад, електронна вартість, емітована роботодавцем для своїх робітників з метою платежів в ідальні роботодавця, не є електронними грошима.

На нашу думку, згадані вище характеристики електронних грошей відрізняють їх від інших засобів платежу або платіжних інструментів, у тому числі від предавторизованих дебетових карток (pre-authorized debit cards) або зарплатних карток (payroll cards). Однак, поряд із цими спільними рисами, наразі існують й різні підходи до тлумачення електронних грошей як нової економічної категорії.

Різні підходи до визначення електронних грошей та регулювання діяльності в цій сфері базуються на двох основних концепціях щодо володіння засобом платежу: концепції логічного володіння (функціональний підхід) або фізичного володіння (підхід фізичного володіння).

За *функціональним підходом*, електронні гроші є грошовою вартістю, які зберігаються на електронному пристрої (фізичному (physical device), логічному (logical device) або за змішаною технологією зберігання і обробки вартості). Пристрій для здійснення транзакцій з використанням електронних грошей споживача (картка, мобільний телефон, персональний комп'ютер та ін) є технологічно нейтральним, тобто може або безпосередньо містити запис про суму електронних грошей, або надавати негайний доступ до джерела, що містить такий запис (наприклад, віддаленого комп'ютерного серверу емітента). Системи електронних грошей можуть працювати як на основі індивідуальних рахунків (individual accounts), так і на основі загальноемісійних рахунків (general liability accounts), також відомих як тіньові рахунки (shadow accounts), оскільки функціонально і ті й інші не є депозитами.

За підходом *фізичного володіння* до інтерпретації електронних грошей, електронні гроші є грошовою вартістю за умови їх зберігання на електронному пристрої, який перебуває у фізичному володінні споживача. Платіжний інструмент для здійснення транзакцій з використанням електронних грошей споживача (картка, мобільний телефон, персональний комп'ютер тощо) має водночас бути пристроєм, який містить електронні гроші (тобто містить запис про суму електронних грошей). Наприклад, віддалений комп'ютерний сервер не перебуває у володінні власника і тому не може розглядатися як електронний пристрій, на якому зберігаються електронні гроші. Щодо систем електронних грошей, то за підходом фізичного володіння, вони не можуть працювати на основі індивідуальних рахунків, оскільки фактично це робило б електронні гроші однією з форм депозитів. Передбачається, що в системах електронних грошей допускається використання тільки загальноемісійних рахунків, які виконують не фінансову, а облікову функцію. Вони використовуються для фіксування інформації про обсяги емісії електронних грошей та їх знищення, що забезпечує безпеку здійснення платежів.

Слід зазначити, що на даний час функціональний підхід до інтерпретації електронних грошей набув більшого поширення й в теорії, і на практиці, оскільки дозволяє повністю реалізувати потенційні вигоди від впровадження електронних грошей: скорочення транзакційних витрат і зниження платіжних / розрахункових ризиків, а також стимулювання до впровадження технологічних інновацій.

З часом (за наявності різних підходів до тлумачення електронних грошей) виникають й інші нові платіжні послуги на передплатній основі, щодо яких сучасна теорія грошей і грошово-кредитне регулювання не можуть дати однозначної відповіді, чи належать вони до діяльності у сфері електронних грошей або до інших видів діяльності (ощадно-депозитного бізнесу або бізнесу з надання платіжних послуг). Разом з цим, розширене трактування основних елементів визначення електронних грошей дозволяє проаналізувати можливість віднесення певних послуг (наприклад, електронних дорожніх чеків (electronic travellers cheques)) до електронної вартості [7].

Як відомо, електронні дорожні чеки існують у вигляді пластикової смарт-картки встановленої форми з передплаченим балансом фіксованого номіналу. Основні елементи

електронних дорожніх чеків відповідають основним елементам електронних грошей згідно з відповідною Директивою ЄС з електронних грошей [11]. Тим не менше, електронні дорожні чеки не підпадатимуть під визначення електронних грошей, якщо вони можуть використовуватися тільки для зняття іноземної валюти в банкоматах, що належать емітенту електронної вартості, або якщо купівля товарів і послуг з використанням електронних чеків може здійснюватися тільки у їх емітента.

З аналізу сучасних науково-практичних публікацій, у тому числі й Директиви 2000/46/ЄС можна зробити висновок, що поширеним підходом до класифікації електронних грошей є виокремлення двох основних видів:

- на основі карток (*card-based e-money*);
- на програмній основі (*software-based electronic money*).

У 2006 р. європейська комісія визначила, що європейські продукти електронних грошей поділяються на електронні гроші на основі карток (*card-based e-money*) та електронні гроші серверних схем (*server-based e-money*) [17].

Отже, слід зазначити, що основні елементи електронних грошей та їх види вже є чітко визначеними, тоді як підходи до тлумачення електронних грошей відрізняються. Очевидною є необхідність глибшого аналізу взаємозв'язків між їх випуском і процесом монетизації продукції.

Як вже зазначено вище, також існує необхідність поглиблення досліджень у напрямку визначення впливу використання електронних грошей на реалізацію Центральними банками регулюючої функції у цій сфері. У широкому розумінні стратегія грошово-кредитної політики являє собою комплекс процедур, за допомогою якого центральний банк намагається досягти своєї кінцевої мети. Два можливих варіанти стратегії – це грошово-кредитне планування і пряме таргетування інфляції. Однак на практиці застосовуються також різні варіанти поєднання складових елементів обох стратегій.

Для вивчення наслідків впливу електронних грошей на грошово-кредитну стратегію необхідно брати до уваги вплив електронних грошей на поведінку грошових агрегатів: будь-які нові активи, які вважатимуться грошима, мають своєчасно включатися до складу грошових агрегатів.

На даний момент обсяги емісії електронних грошей в Україні поки що не є суттєвим фактором впливу на монетарну політику. Однак подальше поширення використання цього засобу платежу вочевидь може призвести до зростання інфляції. Так, одним з напрямів зростання інфляції є мультиплікація грошей на рахунках покриття електронних грошей у банках; другим напрямом є емісія власне електронних грошей та їх функціонування як засобу обігу.

Якщо звернутися до класичного рівняння обміну І.Фішера, то виявиться, що у формулі $MV=PY$ (M – грошова маса, як правило $M1$; V – швидкість обігу грошей; P – рівень цін; Y – річний реальний продукт) одночасно збільшуються обидва множники в одній частині рівняння. Як результат – в іншій його частині пропорційно має зрости рівень цін, а це – інфляція [6, С.109].

Для зменшення негативного впливу емісії електронних грошей на інфляційні процеси є необхідним законодавче встановлення вимоги про обов'язкову попередню оплату електронних грошей у повній сумі традиційними грошима. Уявляється також доцільним запровадження заборони на кредитування в електронних грошах.

В цілому, як свідчить іноземний досвід, використання електронних грошей веде до забезпечення прибутковості у сфері роздрібних платежів. Однак, варто враховувати шлях інших країн, зокрема, країн ЄС, які ще на початку розвитку електронних грошей та систем розрахунків з їх використанням визначили необхідність забезпечення стабільності, прозорості, збереження довіри суспільства у цій сфері.

Таким чином, інтересам центрального банку і держави в цілому відповідає створення в Україні правової основи для гарантування того, щоб емітенти електронних грошей були надійними, а системи розрахунків електронними грошима – безпечними та ефективними. Важливо також, щоб законодавство гарантувало рівні умови для провайдерів різних видів електронних грошей.

Об'єктом правового регулювання в Україні мають бути як самі електронні гроші, так і установи, які випускають їх в обіг. Враховуючи євроінтеграційну стратегію України, найближчою перспективою у цій повинно бути впровадження загальних підходів Директиви 2000/46/ЄС.

Література

1. Кузнецов В.А., Шамраев А.В., Пухов А.В. [и др.]. Предоплаченные инструменты розничных платежей – от дорожного чека до электронных денег. – М.: Маркет ДСЦИП-СиР, 2008. – 304 с.
2. Махаєва О.О. Електронні гроші в Європі та Україні // Вісник НБУ. – 2004. – № 9.- С.22 – 24.
3. Махаєва О.О. Електронні гроші – стан європейського ринку та його регулювання // Вісник НБУ. – 2006. – № 8. – С.30 – 35.
4. Махаєва О.О. Ринок електронних грошей у Сполучених Штатах Америки та його регулювання у порівнянні з підходом, прийнятим в Європейському Союзі // Вісник НБУ.– 2007. – № 1.
5. Савлук М. Електронні гроші: сутність та порівняльний аналіз якісних властивостей // Вісник НБУ. – 2004. – № 11. – С.10–14.
6. Світовий досвід і перспективи розвитку електронних грошей в Україні: Науково-аналітичні матеріали. Вип. 10 / П.М.Сенищ, В.М.Кравець, В.І.Міщенко, О.О.Махаєва, В.В.Крилова, Н.В.Гришук – К.: Національний банк України. Центр наукових досліджень. - 2008. – 145 с.
7. Cohen B.J. Electronic Money: New Day or False Dawn? // International Studies Association Working Papers. - 2000.- March.
8. Davidson P. The nature of Money // Durrell Journal of Money and Banking. - 1996. - Vol. 8. - № 1.
9. Directive 2000/12/EC of the European Parliament and of the Council of 20 March 2000 relating to the taking up and pursuit of the business of credit institutions, http://europa.eu.int/eurlex/pri/en/oj/dat/2000/l_126/l_1262000052_6en00010059.pdf.
10. Directive of the European Parliament and of the Council 2000/46/EC of 18.09.2000 «On the taking up, pursuit of and prudential supervision of the business of electronic money institutions» // Official Journal of the European Communities. L 275. - 27.10.2000. - P. 40)
11. Survey of Developments in Electronic Money and Internet and Mobile Payments. Committee on Payment and Settlement Systems. Bank for International Settlements, Basel. - 2004. – March. - P. 2.
12. Electronic Money System Security Objectives // European Central Bank, Frankfurt at Main. 2003.- May. - P. 5-6, 8.
13. Офіційний сайт Європейського центрального банку // www.ecb.int
14. Report on Electronic Money // European Central Bank, August 1998. - 51 p.
15. Electronic Money Sourcebook Instrument 2002 - Consequential Amendments to Handbook. London: Financial Services Authority. - 2002. –April. - P. 5).
16. Electronic money. Perimeter guidance // Consultation Paper № 172 . – London: Financial Services Authority. - 2003. - February).

17. Evaluation of the E-Money Directive (2000/46/EC), European Commission, February 2006, http://europa.eu.int/comm/internal_market/bank/e-money/index_en.htm#evaluati
18. A glossary of terms used in payments and settlement systems. BIS, 2001.
19. Implications for central banks of the development of electronic money, BIS, CPSS. - 1996, <http://www.bis.org/publ/bisp01.pdf>
20. Krueger M., E-money regulation in the EU, 2002, <http://www.paysys.de/download/Krueger%20e-money%20regul.pdf>
21. Krueger M., Innovation and regulation – the case of E-money Regulation in the EU, 2002, <http://fiste.jrc.es/download/eur20153en.pdf>
22. Survey of developments in electronic money and internet and mobile payments, BIS, CPSS. - 2004, <http://www.bis.org/publ/cpss62.pdf>